

tiden kring sekelskiftet 1900. I skogsterrängen på sjöns södra sida ligger en fastighet med ett tidstypiskt bostadshus, även detta från tiden kring 1900, med tillhörande uthus. Lämningarna efter Västra Å hytta ger området ett tidsdjup med brukningsperspektiv åtminstone till mitten av 1600-talet. Sydväst därom finns jordbruksmark som delvis är igenväxande. Här har tidigare legat en gård men idag återstår bara en ekonomibyggnad och husgrunder. Platsen är skyltad som Å Ängen och var bebodd från mitten av 1800-talet fram till år 1959. Vid Bladsjöns östra del finns längs den norra stranden mindre sommarstugor från 1900-talets mitt och senare del, men även någon äldre fastighet med blandad bebyggelse, vilka har värde för kulturmiljön. Bladsjöns norra strand bör ha erbjudit goda betingelser för bosättningar redan under förhistorisk tid. Ett större sommarstugeområde, strax väster om studerat område, har från mitten av 1900-talet vuxit upp vid norra stranden av sjön Tibon.

Kraftledningarna gör ett tydligt inslag i landskapet och bilden förstärks än mer i de partier där de korsar och löper nära varandra.

Kulturlämningar

Bergsbruket är representerat genom Västra Å hytta som ligger utmed vattensystemet mellan Tibon och Tisaren. Här finns slaggvarp samt rester efter masugnen. Bergsmanshyttan uppfördes år 1643 och kom att fungera som sådan till mitten av 1840-talet då den övergick i bolagsform. Verksamheten upphörde år 1847 (Waldén 1947:131ff). Milkolningen avspeglas tydligt genom ett stort antal kolbottnar.

Kulturhistoriskt värdefulla byggnader/miljöer enligt kommunala och regionala inventeringar/program

I ”Kulturhistorisk byggnadsinventering i Askersunds kommun, landsbygdsdelen”

- Före detta Åsbrohemmet, uppförd som fattiggård (nummer 156)

Berört utredningsalternativ: 1

Utpökad kulturmiljö i miljökonsekvensbeskrivningen

- Västra Å (UA1), högt värde för kulturmiljön

Västra Å		Kommentarer
Bruksvärde	X	Visst bruksvärde, men inte enligt ursprunglig intention
Kunskapsvärde	X	Tidsdjup med brukningsperspektiv åtminstone till mitten av 1600-talet
Upplevelsevärde	X	Tidigindustriell miljö och bebyggelse

Åsbro–Estabo

Området sträcker sig från Vissboda till Klockarhyttan. Det innesluter Åsbro samhälle samt delar av Estabo. I väster bildar Bergslagsdiagonalen gräns. Tätort, skogs- och jordbruksmark samt industriområden är urskiljbara landskapstyper. Till detta kommer sjön Tisaren samt en del småsjöar som står i förbindelse med den förstnämnda. Estabo och Åsbro representerar tätort. Jordbruksmark finns kring Vissboda samt i partiet väster om samhällena. Impregneringsverket är den främsta företrädaren för industrin genom sin dominanta framtoning såväl visuellt som doftmässigt. Skogen är framträdande i norr, men finns även i stor omfattning i söder. Landskapet är såväl kraftigt kuperat som flackt. Landskapsbilden är påverkad av kraftledningar.

Kulturhistoriskt värde. Området har generellt värde för kulturmiljön, dock högt värde för del av Åsbro.

Sammanfattning. Stationssamhället Åsbro präglas av järnvägen, impregneringsverket och en blandad bebyggelse från senare delen av 1800-talet samt 1900-talet. De äldsta husen ligger närmast järnvägen och yngre byggnader i utkanterna. Kulturlämningarna är mindre framträdande och utgör huvudsakligen rester av bebyggelse från efterreformatorisk tid, men även bergsbruket skymtar fram. Från förhistorisk tid, främst järnålder, kan gravar nämnas.

Bebyggelse och markanvändning

Åsbro och Estabo är numera sammanbyggda och utgör i princip ett samhälle. Åsbro är ett stationssamhälle medan Estabo snarare är ett utbrett villa- och sommarstugesamhälle. Området genomkorsas av olika vägar av skiftande ålder samt järnvägen, över vilken en bro leder, vilket delvis gör bebyggelsen svåröverskådlig. Ett stort utrymme upptar ett impregneringsverk – anlagt i Åsbro i början av 1900-talet men förändrat efterhand – mittemellan Åsbro och Estabo. Mellan Åsbro samhälle och Bergslagsdiagonalen finns ett industriområde.

Åsbro är ett stationssamhälle som bland annat utvecklats till en mindre industriort, men ändå behållit centrumfunktionerna i anslutning till stationen. Samhället har värde för kulturmiljön, dock högt värde för järnvägsmiljön och stationsbyggnaden. Innan järnvägen byggdes fanns i Åsbro endast ett fåtal gårdar samt en by, belägen på åsen strax väster om dagens impregneringsverk.

Särskilt påtaglig är järnvägsmiljön med både stationshus och godsmagasin samt bangård för godstrafiken till och från impregneringsverket. Stationshuset av tegel uppfördes i samband med att järnvägen ge-

Kulturmiljön Åsbro. Stationshuset uppfördes i samband med att järnvägen genom Åsbro invigdes år 1873 och är, frånsett Hallsberg, den enda kvarvarande stationsbyggnaden längs den aktuella sträckan. Foto: Olof Pettersson.

nom Åsbro invigdes år 1873 och är frånsett Hallsberg den enda kvarvarande stationsbyggnaden längs den aktuella sträckan. Godsmagasinet av trä ligger i närheten och är av en traditionell typ. Här står också en mindre bod.

Mittemot stationen finns ett mindre centrum med byggnader av blandad ålder innehållande, eller som innehållit, affärer. Några av byggnaderna i Åsbro samhälle är utpekade i den kulturhistoriska byggnadsinventeringen. Det är ett missionshus från 1870-talet och en bostadsfastighet från 1900-talets början, medan en skolbyggnad från år 1935 revs för ett par år sedan. Det finns dock ytterligare byggnader som är kulturhistoriskt värdefulla. Det ligger även sommarstugor i Åsbro, såväl inne i samhället som i ett separat område nordöst om Åsbro ner mot sjön Tisaren, från omkring 1900-talets mitt och senare del. Norrut i Åsbro finns modernare villaområden från de sista decennierna på 1900-talet.

Norr om Åsbro ligger bruksherrgården Vissboda med manbyggnad från 1820-talet samt flera andra byggnader (se nästa sida). Fram till huvudbyggnaden leder en dubbelsidig allé. Landskapet öster om går-

den domineras av öppen jordbruksmark. Vid Vissboda anlades bland annat Sveriges första vedeldade brännstålugn på 1760-talet, nedlagd redan år 1795 (Waldén 1949:442ff). I anslutning till platsen har slagg påträffats.

I nordvästra utkanten av Åsbro ligger fastigheten Trekanten, ett mindre bostadshus från omkring sekelskiftet 1900. Av det närbelägna Fredrikslund, bebott åtminstone från 1830-talet, återstår några ekonomibyggnader. Bostadshuset revs år 1978. Söder därom finns Österäng, en gård som är satt i förfall. Platsen bebos fortfarande, dock inte manbyggnaden, ett gulputsat bostadshus från omkring 1920-talet. Ett par stora ekonomibyggnader samt en mängd övergivna traktorer och jordbruksmaskiner vittnar om ett brukande som endast ligger ett kort stycke bakåt i tiden. Österifrån tränger sig ett industriområde allt närmare och av den gamla vägen återstår bara en stump vid gården. Norr därom har det funnits ytterligare bebyggelse, exempelvis Åfallet från mitten av 1800-talet och rivet omkring år 1990. Det topografiska läget talar för att området kan ha bebotts redan under förhistorisk tid.

Huvudbyggnaden vid Vissboda bruksherrgård är från 1820-talet. Foto: Estrid Esbjörnson.

Estabo är ett utbrett villa- och sommarstugesamhälle sammanbyggt med Åsbro och som har värde för kulturmiljön. Bebyggelsen är blandad med såväl äldre villor med stora tomter som sommarstugor samt yngre villaområden från 1900-talets senaste decennier. Här ligger även ett par äldre gårdsanläggningar som Västansjö gård med manbyggnad från 1800-talets senare del och Åsbrohammar med bland annat en äldre delvis ombyggd gårdsmiljö samt ett äldre magasin. Vägen söderut mot Lerbäck passerar över järnvägen på en mäktig bro som delar landskapet i skilda rum. Omedelbart väster om bron finns två äldre bostadshus från 1800-talets mitt och slut. Över Sägabäcken leder en stenvalvbro. Invid järnvägsspåret har det funnits en banvaktstuga. I Estabo – senare kallat Gamla bruket – och i Åsbrohammar tillverkades det under 1800-talets andra hälft bland annat spik.

Väster om Estabo ligger Slumpen, en mindre gård med delvis ombyggda hus från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Rester av ett litet sågverk vid Sägabäcken visar på en mindre typ av industriverksamhet.

Kulturlämningar

Området uppvisar ett blandat spektrum med kulturlämningar. Det finns en del rester av torp, mindre gårdar och annan bebyggelse, tillika platser för, från

efterreformatorisk tid. Exempelvis vid den tidigare byplatsen i Åsbro samt nära Vissboda torpmiljön Svenstorp med rester av en smedja. Den senare platsen var bebodd före år 1780 och övergavs år 1946. Landskapet kring Vissboda och ned mot Åsbro rymmer kulturhistoriska komponenter, bland annat med koppling till äldre jordbruk. Galgatalen är en plats i västra kanten av Estabo och den är förknippad med uppgifter om en avrättning i början av 1800-talet. Galgen ska ha tagits bort i slutet av 1800-talet.

Bergsbruket visar sig genom kolbottnar och vi har uppgifterna om Vissboda stålugn. Ett äldre vägnät avtecknar sig bland annat genom en hålväg samt milstolpe. Mitt bland villabebyggelsen i Åsbro ligger en mindre grupp med gravar som i första hand kan placeras i järnålder.

Kulturhistoriskt värdefulla byggnader/miljöer enligt kommunala och regionala inventeringar/program

I "Kulturhistorisk byggnadsinventering i Askersunds kommun, landsbygdsdelen"

- Vissboda herrgård (nummer 152)
- Västansjö gård (nummer 162)
- Missionshus från 1870-talet (nummer 163)
- Bostadsfastighet från 1900-talets början (nummer 164)
- Stationshus och godsmagasin (nummer 166)

Kulturmiljön Estabo. Galgatalen i Estabo. Foto: Olof Pettersson.

Berörda utredningsalternativ: 0, 1, 2, 3 och 4

Uttekade kulturmiljöer i miljökonsekvensbeskrivningen

- Åsbro (Nollalternativ och UA3–4), värde för kulturmiljön, dock högt för järnvägsmiljön och stationsbyggnaden
- Estabo (Nollalternativ och UA3–4), värde för kulturmiljön

Åsbro		Kommentarer
Bruksvärde	X	Levande samhälle med såväl bostäder, handel och industri
Kunskapsvärde	X	Stationssamhälle som har fortsatt att utvecklas men ändå behållit centrumfunktionerna i anslutning till stationen
Upplevelsevärde	–	Varierad bebyggelse där impregneringsverket intar en dominerande plats i samhället tillika att verksamheten ger upphov till en omisskänlig lukt
Estabo		Kommentarer
Bruksvärde	X	Levande samhälle med bostäder och begränsad handel
Kunskapsvärde	X	Blandad bebyggelse med enstaka inslag av historiskt intressant karaktär
Upplevelsevärde	X	Villabebyggelse med stora tomter och sommarstugor

Lerbäcksområdet

Lerbäcksområdet sträcker sig från Klockarhyttan, via Stenkumla och Lerbäck till Rönnestorp. Landskapet består främst av jordbruksmark och skogsmark, såväl flack som svagt kuperad.

Kulturhistoriskt värde. Området har *högt värde för kulturmiljön* genom välbevarad bebyggelse som kan knytas till järnvägens tillkomst och Lerbäcks kyrkomiljö samt tidstypisk jordbruksbebyggelse.

Sammanfattning. Värderingen av området påverkas positivt genom närheten till två riksintressanta kulturmiljöer, Lerbäck samt Skyllberg. Andra värdefulla komponenter är Lerbäcks prästgård samt Lerbäcks hotell. Övrig kulturmiljö är sparsam och utgörs främst av lämningar efter bergsbruket.

Riksintressanta kulturmiljöer

I nära anslutning till berörd korridor finns två miljöer av riksintresse för kulturminnesvärden.

Cirka en kilometer nordöst om Lerbäcks stations-samhälle ligger Lerbäck (KT8), ett före detta administrativt centrum i socknen. "Miljön kring kyrkan är det bästa exemplet i Örebro län på ett sockencentrum med dess olika till sockenadministrationen knutna byggnader". Kyrkan är från 1780-talet, men hade en föregångare som åtminstone fanns vid slutet på 1500-talet (Esbjörnson 2000:104). Området är även medtaget i "Kulturhistorisk byggnadsinventering i Askersunds kommun, landsbygdsdelen".

Drygt två kilometer västsydväst om Lerbäcks stationssamhälle ligger Skyllberg (KT7). Det är en

bruksmiljö med dominerande välbevarad herrgårdsanläggning. Bruksmiljön har reglerad plan, herrgård uppförd år 1830, allékantad infartsväg och monumental ladugårdsanläggning. Den är även medtagen i "Kulturhistorisk byggnadsinventering i Askersunds kommun, landsbygdsdelen".

Bebyggelse och markanvändning

Området mellan Åsbro i norr och Lerbäck i söder består av ett delvis öppet jordbrukslandskap med gles bebyggelse i form av några mindre gårdar och torp med tidstypiska byggnader från slutet av 1800-talet och 1900-talets första decennier.

Klockarhytteområdet, en småskalig jordbruksmiljö med värde för kulturmiljön, ligger huvudsakligen i ett öppet landskap öster om befintlig järnväg. Här finns en gles bebyggelse av mindre gårdar och torp med tidstypiska byggnader från slutet av 1800-talet och 1900-talets första decennier. Landskapsbilderna är markant påverkade av kraftledningarna. Söder därom finns Lugnet med bostadshus från 1800-talet, till vilket en lång allé leder. Här har det funnits skola och bostadshuset har använts som lärarbostad.

Lerbäcks prästgård har högt värde för kulturmiljön. Prästgården är från 1880-talet och ligger väster om befintlig järnväg samt drygt en kilometer väst-nordväst om kyrkomiljön och det tidigare sockencentrumet. Infarten österifrån kantas av en dubbelsidig allé som fortsätter till Stenkumla gård, före detta prästgårdsarrendatorsbostället, på gränsen till studerat område. Söder om prästgården, på östra sidan av järnvägen och direkt intill spåret, finns en av de få

Kulturmiljön Klockarhytteområdet. Den utgör en småskalig jordbruksmiljö med gles bebyggelse av mindre gårdar och torp med tidstypiska byggnader från slutet av 1800-talet och 1900-talets första decennier. Foto: Olof Pettersson.

Kulturmiljön Lerbäcks prästgård. Byggnaden är från 1880-talet och ligger drygt en kilometer västnordväst om kyrkomiljön. Foto: Olof Pettersson.

kvarvarande välbevarade banvaktstugorna längs den aktuella järnvägslinjen. Det är ett vinkelbyggt mindre hus med tegeltak, faluröd panel, vita snickerier, förstukvist, vindflöjel på taket samt tillhörande uthus.

Järnvägssamhället Lerbäck ligger omedelbart öster om befintlig järnväg. Fram till mitten av 1950-talet var orten en järnvägsknut med smalspåriga förbindelser mot Askersund, Rönneshytta och Hjertasjön. De tidigare banvallarna kan ännu delvis följas. Stationshuset är rivet sedan mitten av 1970-talet. Nära spåret finns det kulturhistoriskt intressanta Lerbäcks hotell (Lerbäck Hotell och Gästgifveri AB) från början av 1900-talet och på stationsplanen står en lokomotor uppställd (se nästa sida). Vidare kan nämnas några före detta skolbyggnader från 1930-talet samt två delvis ombyggda bostadshus som använts av järnvägspersonal. I övrigt är bebyggelsen i Lerbäck blandad med äldre hus närmast spåret och yngre villabebyggelse liksom ett servicehus i utkanten. Vid stationssamhället finns fyra generationer vägar som representerar den nord-sydliga huvudförbindelsen mellan Närke och Östergötland i den här regionen (Bergström & Houltz 1991:43).

Kulturlämningar

Området präglas av lämningar efter bergsbruket, främst kolbottnar och de finns även inom Lerbäcks stationssamhälle. Norr och söder om samhället ligger vardera en fångstgrop. Norr om Barnabrobäcken, vid Brånstahult har det legat bebyggelse. Den förhistoriska perioden, brons-/järnåldern, gör sig också påmind genom en grupp med gravliknande lämningar på den senare platsen.

Kulturhistoriskt värdefulla byggnader/miljöer enligt kommunala och regionala inventeringar/program

I "Kulturhistorisk byggnadsinventering i Askersunds kommun, landsbygdsdelen"

- Lerbäcks sockenkyrkomiljö (nummer 79–80 och 85–87, dock utanför studerat område)
- Skyllbergs bruksmiljö (nummer 125–126 samt 170, dock utanför studerat område)

Berörda utredningsalternativ: 0, 1, 2, 3, 4, 5 och 5-öst

Kulturmiljön Lerbäcks stationssamhälle. Nära dagens järnvägsspår ligger det kulturhistoriskt intressanta Lerbäck hotell (Lerbäck hotell och Gästgifveri AB) från början av 1900-talet. Foto: Olof Pettersson.

Kulturmiljön Lerbäcks stationssamhälle. På stationsplanen står en lokomotor uppställd. Till höger skimtar en kontaktledningsbrygga. Foto: Olof Pettersson.

Utpekade kulturmiljöer i miljökonsekvensbeskrivningen

- Klockarhytteområdet (UA1–4), värde för kulturmiljön
- Lerbäcks prästgård (Nollalternativ, UA5 och 5-öst), högt värde för kulturmiljön
- Lerbäcks stationssamhälle (UA5 och 5-öst), högt värde för kulturmiljön

Klockarhytteområdet		Kommentarer
Bruksvärde	X	Bebodda fastigheter och delvis aktivt jordbruk
Kunskapsvärde	X	Välbevarad bebyggelse från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet i en småskalig jordbruksmiljö
Upplevelsevärde	–	Byliknande bebyggelsemiljö

Lerbäcks prästgård		Kommentarer
Bruksvärde	X	Bebodda fastigheter, prästgårdsmiljö som brukas
Kunskapsvärde	X	Välbevarad bebyggelse från 1800-talets senare hälft
Upplevelsevärde	X	Prästgårdsmiljö som förstärks av en allé samt en välbevarad banvaktstuga

Lerbäcks stationssamhälle		Kommentarer
Bruksvärde	X	Levande samhälle med bland annat bostäder, hotell och annan näringsverksamhet
Kunskapsvärde	X	Stationssamhälle med delvis bevarad tidstypisk bebyggelse från 1900-talet I närområdet finns, med viss tvekan, gravar från brons-/järnåldern
Upplevelsevärde	X	Lerbäck hotell och på stationsplanen uppställd lokomotor visar på ortens samband med järnvägen (tidigare järnvägsknut)

Rönneshyttaområdet

Rönneshyttaområdet sträcker sig från Rönnestorp via Rönneshytta till strax sydöst om samhället. Terrängen består främst av jordbruksmark och skogsmark, såväl flack som svagt kuperad. Samhället Rönneshytta ligger mellan Löcknasjön och Multen.

Kulturhistoriskt värde. Området har generellt *värde för kulturmiljön*, dock *högt värde* för Rönneshytta.

Sammanfattning. Delar av bebyggelsen i Rönneshytta är kulturhistoriskt värdefull genom kopplingen mot den tidigare bruksmiljön. Övrig kulturmiljö präglas av lämningar från bergsbruket.

Bebyggelse och markanvändning

Vid Rönne och Rönnestorp är landskapet relativt öppet med blandad bebyggelse. Alldeles intill järnvägen på dess västra sida finns ett banvaktstakande, delvis ombyggt bostadshus med tillhörande uthus. Längs landsvägen från Rönnestorp mot Rönneshytta ligger en rad bostadshus av egnahemstyp från 1900-talets början samt även villor från 1950-talet liksom äldre pensionärshem.

Rönneshytta har sin bakgrund i järnhanteringen. Här har funnits hytta med medeltida ursprung, hammare, smältverk (nedlagt på 1930-talet) och sågverk (nedlagt på 1960-talet). Den äldsta miljön, ”Smed-

backen”, ligger vid sjön Multens norra ände och längs den bäck som rinner ut ur sjön. Här finns fortfarande en del äldre bebyggelse kvar, enstaka bruksbyggnader men också ett par större arbetarlängor från 1900-talets första år. I det tidigare industriområdet återstår endast ett par industribyggnader. Som ett vittnesbörd om järnhanteringen på platsen är miljön kulturhistoriskt värdefull. Det tidigare sågverksområdet vid Multen är igenväxande och de flesta byggnaderna är rivna.

Samhället Rönneshytta är uppsplittrat i flera delar av både väg och järnväg. Bebyggelsen utgörs av villa-bebyggelse – ett slags modernare ”bruksbebyggelse” – där området nordväst om järnvägen består av villor från 1900-talets sista decennier, men där partiet öster om järnvägen/landsvägen till största delen är uppfört vid mitten av 1900-talet. Därutöver finns centralt i denna del av orten två större, äldre arbetarlängor från slutet av 1800-talet – början av 1900-talet samt en manbyggnad från en tidigare gård. Ett ombyggt före detta mejeri är beläget strax väster om järnvägen. Ett bostadshus med drag från tidigt 1900-tal, uppfört som skogvaktarbostad, ligger i skogsområdet väster om järnvägen. Längst i söder finns skolan från 1950-talet liksom en tidigare läkarmottagning. Stationsbyggnaden är riven sedan mitten av 1970-talet, men två jordkällare finns kvar. Rönneshytta fick sitt stationsnamn år 1886, tidigare hette den Skyllberg station (Aghult m.fl. 1999:62).

Kulturmiljön Rönneshytta. Villabebyggelse från mitten av 1900-talet. Foto: Estrid Esbjörnson.

Kulturlämningar

Området präglas av lämningar efter bergsbruket, främst kolbottnar. Utmed befintlig järnväg, på ömse sidor om kulturmiljön Rönneshytta, finns lämningar efter milkolning.

Kulturhistoriskt värdefulla byggnader/miljöer enligt kommunala och regionala inventeringar/program

I ”Kulturhistorisk byggnadsinventering i Askersunds kommun, landsbygdsdelen”

- Ett bostadshus med drag från tidigt 1900-tal (nummer 121)

Berörda utredningsalternativ: 0, 5 och 5-öst

Uttekad kulturmiljö i miljökonsekvensbeskrivningen

- Rönneshytta (Nollalternativ, UA5 och 5-öst),
högt värde för kulturmiljön

Rönneshytta		Kommentarer
Bruksvärde	X	Levande samhälle med bostäder och handel
Kunskapsvärde	X	Järnhantering under historisk tid samt den stående bebyggelse som har samband med den verksamheten
Upplevelsevärde	–	Uppdelat samhälle utan direkta samband delarna emellan

Området mellan Rönneshytta och Skiren

Området sträcker sig från Rönneshytta, via Joxtorp, Dunsjö och Ortele fram till sjön Skiren. Det är inledningsvis ett flackt skogslandskap med inslag av jordbruksmark. Efterhand blir skogen dominerande och landskapet allt mer kuperat, bland annat genom Mariedammsförkastningen. Delar av skogsområdena kring Ortele är åkermark som planterats igen under de senaste decennierna. Landskapet är där också delvis rekonstruerat efter täktverksamhet.

Kulturhistoriskt värde. Området har *högt värde för kulturmiljön*, dock *mycket högt värde* för det parti som berör Vena gruvfält, riksintressant kulturmiljö.

Sammanfattning. Sträckvis finns en rik kulturmiljö som representerar såväl förhistorisk som historisk tid. Bebyggelsemiljön består främst av jordbruksfastigheter i anslutning till orterna.

Riksintressant kulturmiljö

Vena gruvfält (KT49) ligger marginellt inom studerat område (västra kanten). Det representerar en industrimiljö som mer eller mindre kontinuerligt brukats

från medeltid och fram till slutet av 1800-talet. Storhetstiden inföll under 1800-talets första hälft och baserades framförallt på brytning av kobolt. På 1820-talet sysselsatte verksamheten 860 personer, vilket säger en hel del om dess betydelse för regionen. Miljön innehåller förutom gruvområden även hyttor, såsom Fallhyttan och Svarthyttan (Örebro läns museum & Länsstyrelsen i Örebro län 1998:15 och Waldén 1947:106). Berörd del av riksintresseområdet saknar bebyggelse.

Bebyggelse och markanvändning

Detta är huvudsakligen ett skogsområde med vissa öppnare partier med enstaka byggnader. Joxtorp har bebyggelse med värde för kulturmiljön. Här ligger två koncentrationer av hus, dels utmed befintligt spår, dels utmed landsvägen mellan Rönneshytta och Mariedamm. Vid plankorsningen har det tidigare stått en banvaktstuga, men nu återstår bara husgrund och källare. Den delvis ombyggda bebyggelsen invid järnvägen är uppförd vid slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Byggnaderna invid landsvägen är mera blandade, från äldre jordbruksanknutna byggnader – däribland en enkelstuga – med ekonomibyggnader till en modernare villa. Till miljön hör också före detta Önnabo skola, uppförd år 1891, med sin välbevarade tidigare lärarbostad från år 1925.

Limmet, ett torp som ännu är bebott, med delvis förändrade byggnader från slutet av 1800-talet – början av 1900-talet. Platsen ansluter Brahus som beskrivs nedan.

Vid Dunsjö är bebyggelsen blandad med såväl jordbruksfastigheter av olika ålder som en verkstadsbyggnad. Den enstaka bebyggelsen är av egnahemstyp eller utgörs av mindre torp- och jordbruksfastigheter från slutet av 1800-talet samt början av 1900-talet. Avvikande är det lätt förfallna bostadshuset vid Hagalund med viss snickarglädje. Höjen längre söderut är ett mindre, relativt välbevarat torp från slutet av 1800-talet. På västra sidan av järnvägsspåret har det stått en banvaktstuga, anges som nedlagd år 1966 enligt skylt på platsen. Dunsjö har haft hållplats vid järnvägen.

Vid Ortele möter den mäktiga Mariedammsförkastningen som fortsätter söderut mot Östergötland. Landskapet utmed förkastningsbranten uppvisar miljöer av ett äldre jordbrukslandskap. Solberga äng eller Backfallet som platsen också kallas, är ett vackert naturområde och där det öppna landskapet fortfarande brukas, exempelvis som betesmark. Delar av det moderna jordbrukslandskapet nedanför förkastningsbranten som var öppet för omkring 20 år sedan är idag skogsplanterat. Historiskt kartmaterial från 1780-talet visade då på ett landskap med delvis igen-

Kulturmiljön Joxtorp. Tidigare lärarbostad, uppförd år 1925, vid före detta Önnabo skola. Foto: Estrid Esbjörnson.

lagd åkermark. Solberga kan översättas i betydelsen ”det solbelysta berget”.

Ortele är en större gårdsmiljö i ett annars småskaligt landskap. Två alléer leder fram till gården med ett mindre bostadshus, flankerat av fyra flyglar, samt stora ladugårdar och ekonomibyggnader, vilka inte längre används för sina ursprungliga uppgifter. Ortele var fram till mitten av 1800-talet ett torp under Runsala men har sedan blivit en större gård. Närmare järnvägen finns ytterligare bebyggelse. Genom Runsala ravin går en vandringsled som är av stor betydelse för friluftslivet.

Kulturlämningar

I den norra delen, mellan Rönneshytta och Dunsjö, är det bergsbrukets lämningar, främst kolbottnar, som dominerar och några av objekten täcker stora ytor. Till detta ska också ett fåtal mindre gruvhål läggas. Vid Brahus och Dunsjö förändras bilden och ett tidigare intensivt brukat landskap kan skönjas genom talrika röjningsrösen, både solitärt och i större områden. Jordbrukslandskapet har här i äldre tider haft en betydligt större omfattning än vad dagens kartor

visar. Röjningsrösenas karaktär antyder flera brukan- defaser. En förhistorisk grav (stensättning) invid bebyggelsen i Dunsjö förstärker tidsdjupet. Här till finns spår av bebyggelse på flera platser. Vid Brahus ligger rester efter torpbebyggelse samt ett före detta jordbrukslandskap (röjda ytor samt röjningsrösen). Brahus kan som torp spåras till slutet av 1600-talet i det historiska kartmaterialet och ska ha övergivits i slutet på 1940-talet. Området utgör en sammansatt kulturmiljö med flera tidsskikt från främst historisk tid.

Kulturmiljön kring Ortele och Runsala har ett stort tidsdjup och är tydligt präglad av ett äldre jordbrukslandskap med stort inslag av röjningsrösen. Jordbrukslandskapet breder ut sig såväl nedan som ovan förkastningsbranten samt delvis i densamma. Ovanför förkastningen ligger Runsala gamla tomt med bebyggelselämningar. Ortnamnet *Runsala* (Rudenßäll) finns skriftligt belagt sedan mitten av 1500-talet. Det är troligen inte ett namn på *-sala*, efterleden är kanske ursprungligen *-häll*. Merparten av hittills nämnt tillhör historisk tid. Men då det också förekommer gravar av järnålderstyp, bland annat en treudd, kan det tänkas att en del röjningsrösen hör till den förhistoriska perioden. Även i området nedan-

för förkastningen finns uppgifter som antyder att det funnits gravar från brons-/järnåldern.

Kulturhistoriskt värdefulla byggnader/miljöer enligt kommunala och regionala inventeringar/program

I "Kulturhistorisk byggnadsinventering i Askersunds kommun, landsbygdsdelen"

- Önnabo före detta skola från år 1891, med lärarbostad från år 1925 (nummer 172)

Berörda utredningsalternativ: 0, 5 och 5-öst

Utpökade kulturmiljöer i miljökonsekvensbeskrivningen

- Joxtorp (Nollalternativ, UA5 och 5-öst), värde för kulturmiljön
- Brahus och Dunsjö (Nollalternativ, UA5 och 5-öst), högt värde för kulturmiljön
- Ortele och Runsala (Nollalternativ, UA5 och 5-öst), högt värde för kulturmiljön

Joxtorp	Kommentarer
Bruksvärde	X Bebodda fastigheter, delvis i anslutning till jordbruksmark
Kunskapsvärde	– Bebyggelse av blandad karaktär, främst från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet
Upplevelsevärde	– Två koncentrationer med bebyggelse av blandad karaktär, delvis ombyggda hus Välbevarad före detta lärarbostad till dåvarande Önnabo skola

Brahus och Dunsjö	Kommentarer
Bruksvärde	X Bebodda fastigheter
Kunskapsvärde	X Tidsdjup, historisk tid, genom tydliga lämningar efter bergsbruk, bebyggelse och äldre jordbruk
Upplevelsevärde	X Tydliga lämningar av ett tidigare kulturlandskap

Ortele och Runsala	Kommentarer
Bruksvärde	X Ortele är bebott men jordbruksmarken är i stora delar omställd, däremot hålls delar av Runsalas marker öppna genom djurhållning Runsala ravin med sin vandringsled genom delvis tidigare odlade områden är väl frekventerad
Kunskapsvärde	X Stort tidsdjup med ett landskap brukat sedan brons-/järnåldern och med komponenter som fossil åker samt förhistoriska gravar
Upplevelsevärde	X Högt upplevelsevärde genom tydliga spår efter våra förfäders odlarmödor och i tidstypisk natur

Mariedammsområdet

Området följer Mariedammsförkastningen och sträcker sig från sjön Skiren till Skeppsön via Mariedamms samhälle. Terrängen är kraftigt kuperad i den västra delen och domineras där av skogsmark. Mer öppen terräng ligger i anslutning till samhället.

Kulturhistoriskt värde. Området har *mycket högt värde för kulturmiljön* genom en mångfald av byggnader och kulturhistoriska komponenter som vittnar om ortens historia och bakgrund.

Sammanfattning. Området kring Mariedamm visar på en sammanhållen kulturmiljö framförallt präglad av bergshantering och då med Trehörnings masugn, byggnadsminne och fornlämning, som den främsta representanten. Även samhället med sin bebyggelse utgör delvis en intressant miljö med bland annat några järnvägsanknutna byggnader. Till detta ska läggas spår efter bosättningar eller annan verksamhet under både sten- och järnåldern. Vena gruvfält, ett område av riksintresse för kulturmiljövården, ligger strax väster om orten.

Riksintressant kulturmiljö

Vena gruvfält (KT49) ligger marginellt inom studerat område (västra kanten). Se vidare under "Området mellan Rönneshytta och Skiren".

Bebyggelse och markanvändning

Mariedamm har mycket högt värde för kulturmiljön genom att vara en sammansatt kulturmiljö med ett tidsdjup ned i stenåldern. Mariedamm, i äldre tid enbart Dammen, är ett järnvägssamhälle med bakgrund i den järnhantering som bedrivits här åtminstone från 1600-talet och till en bit in på 1900-talet. Sedan järnvägen kommit hit fungerade samhället som en mindre centralort för trakten. Här finns byggnader från mitten/slutet av 1800-talet till och med 1900-talets första decennier. Det är huvudsakligen större villor med stora trädgårdar men också flera affärsfastigheter, pensionat, missionshus, kapell, skola, mejeri och liknande, i vissa fall nu med nya funktioner. Vissa av byggnaderna är upptagna i "Kulturhistorisk byggnadsinventering för Askersunds kommun, landsbygdsdelen"; några bostadshus från 1900-talets början, en före detta skolbyggnad från åren 1903–1904, ett välbevarat gulputsat torp – Skirtorpet – från tiden före järnvägen och beläget mycket nära spåret på dess östra sida, samt Mariedamms kapell från år 1930, vilket lyder under Lag (1988:950) om kulturminnen med mera. Därutöver finns ytterligare några byggnader som har kulturhistoriskt värde. Stationsbyggnaden är riven sedan mitten av 1970-talet,

Kulturmiljön Mariedamm. Skirtorpet är ett av de äldsta husen i Mariedamm. Foto: Estrid Esbjörnson.

Nedan: Kulturmiljön Mariedamm. En putsad slaggstensmur från mitten av 1800-talet – "Kinesiska muren" – omger delvis den tidigare engelska parken till Mariedamms bruksherrgård. Foto: Olof Pettersson.

återstår gör bland annat bangård, lastkaj och ett godsmagasin samt en banvaktstuga, de sistnämnda på västra sidan om spåren. Ytterligare en välbevarad banvaktstuga – men öster om järnvägen – finns vid Dammen, söder om samhället. Från år 1902 och till slutet av 1950-talet utgick en smalspårig järnväg till en torvfabrik sydsydöst om samhället (Aghult m.fl. 1999:263). Banvallen ligger sträckvis kvar.

Mariedamms bruksherrgård söder om samhället har endast kvar en äldre flygelbyggnad från 1700-talet, några arbetarbostäder samt ekonomilängor. En putsad slaggstensmur från mitten av 1800-talet – ”Kinesiska muren” (se föregående sida) – omger delvis den tidigare engelska parken, som från början var större och även sträckte sig på andra sidan om järnvägen. Rester av parken finns i det senare partiet i form av stigar, kanaler, brunn samt plats för lusthus. Mariedamm var först ägt av släkten de Geer men från 1770-talet och till slutet av 1800-talet av familjen Grill, vars kulturhistoriskt intressanta och av ett järnstaket inramade gravplats är belägen nära befintligt järnvägsspår. Gravplatsen är skyddad enligt Lag (1988:950) om kulturminnen med mera.

Kulturmiljön Mariedamm. Familjen Grills gravplats i Mariedamm inramas av ett järnstaket. Foto: Estrid Esbjörnson.

Mariedamms idrottsplats ligger utmed befintligt spår nära Skeppsjön. Vägen dit följer järnvägen från Dammens banvaktstuga och kantas inledningsvis av en mäktig och delvis dubbelsidig allé. Idrottsplatsen representerar vårt nutida kulturarv med föreningsverksamhet. Här fanns från 1890-talet till år 1905 ett impregneringsverk, vars verksamhet då flyttades till Åsbro (Sahlström 1936:37).

I den västra kanten av studerat område ligger Trehörnings masugn, en mulltimmerhytta uppförd år 1636, ombyggd flera gånger och nedlagd år 1889, då i regi av Skyllbergs Bruk. Trehörnings masugn uppfördes av bergsmän men kom ganska snabbt att tillföras den de Geerska brukssfären (Waldén 1947:180f).

Tackjärnet fördes främst till Godegårds bruk (Nisser 1974:95). Den masugn man ser idag är renoverad ett par gånger under 1900-talet. Det är den enda bevarade mulltimmerhyttan i Örebro län och en av få i landet. Den kulturhistoriskt värdefulla miljön är byggnadsminne och fornlämning. I närheten finns bostadshuset Smedsstugan från slutet av 1800-talet, vanligen kallat Port Arthur. Förmodligen har det hört samman med Mariedamms kättingsmedja som var i drift under perioden 1889–1919. Vid det närbelägna Solbacken ligger källare och husgrunder efter smedbostäder som också de kan kopplas till kättingsmedjan.

Men det har funnits ytterligare en masugn, Dammens hytta eller Damshyttan. Idag skär järnvägen rakt genom hyttområdet. Dammens hytta uppfördes år 1650 eller 1651 och drevs av bergsmän. Redan under 1680-talet köpte de Geer en tredjedel av hyttan. Den revs år 1870 inför järnvägsbygget Hallsberg–Mjölby (Waldén 1947:142ff). De båda hyttorna var lite unika i de att de låg nära varandra och nyttjade samma vattensystem, vilket århundradena igenom skapade problem. Trehörnings masugn hade dock mest fördelaktigt läge då den låg högst i terrängen.

Skiren och Skeppsjön ger sin prägel på landskapet och har betydelse för badliv respektive fritidsfiske.

Kulturlämningar

Mariedammsområdet uppvisar en tät kulturmiljö knuten till bergsbruket inkluderande bebyggelse eller rester därav. Merparten av dessa anläggningar nämns i texten ovan. På platsen för Dammens hytta har det senare funnits kraft- och sågverk. Rester av de olika verksamheterna finns på ömse sidor om befintlig järnväg.

Sjöarna i området har gett förutsättningar för bosättningar under förhistorisk tid. På en platå mellan järnvägen och Skiren ligger det rester av en bosättning från yngre järnålder. Söder om samhället och väster om sjön Stora Billingen finns skogsplanterad åkermark som rymmer en boplats från början av bondestenåldern.

Kulturhistoriskt värdefulla byggnader/miljöer enligt kommunala och regionala inventeringar/program

I ”Kulturhistorisk byggnadsinventering i Askersunds kommun, landsbygdssdelen”

- Bostadshus med jugendprägel, som tidigare varit pensionat (nummer 95)
- Bostadshus, troligen från 1900-talets början (nummer 96)
- Mariedamms kapell från år 1930 (nummer 97)
- Före detta skolbyggnad från åren 1903–1904 (nummer 98)

Kulturmiljön Mariedamm. Trehörnings masugn, en multimmerhytta uppförd år 1636, ombyggd flera gånger och nedlagd år 1889. Den masugn man ser idag är renoverad ett par gånger under 1900-talet. Det är den enda bevarade multimmerhyttan i Örebro län och en av få i landet. Foto: Olof Pettersson.

- Bostadshus från 1910-talet (nummer 99)
- Mariedamms bruksherrgård med tillhörande miljö (nummer 100)
- Skirtorpet, äldre putsat torp (nummer 101)
- Trehörnings masugn, multimmerhytta (nummer 173), byggnadsminne Örebro län (nummer 14)

Berörda utredningsalternativ: 0, 5 och 5-öst

Uttekad kulturmiljö i miljökonsekvensbeskrivningen

- Mariedamm (Nollalternativ, UA5 och 5-öst), mycket högt värde för kulturmiljön

Mariedamm		Kommentarer
Bruksvärde	X	Levande samhälle med främst bostäder samt herrgårdsmiljö, privat begravningsplats och en mycket påtaglig kulturmiljö, delvis publikt lättillgänglig och skyltad Kulturmiljön representeras såväl av stående bebyggelse som anläggningar med anknytning till bergsbruket samt rester efter förhistoriska bosättningar Trehörnings masugn är en av landets få bevarade multimmerhyttor
Kunskapsvärde	X	Mycket högt kunskapsvärde samt stort tidsdjup genom mångfalden av kulturlämningar från olika perioder och epoker samt bebyggelse, delvis med anknytning till järnvägen
Upplevelsevärde	X	Högt upplevelsevärde genom att många komponenter är välbevarade och lätta att sätta in i sitt ursprungliga sammanhang, vilket ytterligare förstärks genom informationsskyltar

Masugn

Schaktugn för framställning av tackjärn från i första hand bergmalm. Tekniken har tillämpats i Sverige åtminstone sedan 1100-talet. De äldre hyttorna var vanligen multimmerkonstruktioner med stenfot och utvändigt timmerbeklädd i den övre delen. Utrymmet mellan timret och hyttoppan var uppfyllt med jord. Multimmerhyttor kom att uppföras ända fram till mitten av 1800-talet.

Tackjärnet krävde vidare bearbetning, färskning, innan det kunde smidas ut. Den fortsatta hanteringen skedde exempelvis vid hammarsmedjor och senare också vid bruk/valsverk. Verksamheterna gav upphov till stora mängder slagg. Kraft för att driva bland annat luftbälgar hämtades från ett uppdämt vattendrag, ofta med beskedlig fallhöjd och det var relativt små mängder vatten som gick

åt. Däremot konsumerade masugnarna enorma mängder träkol och det är därför som landskapet runtom hyttorna ofta uppvisar frekvent med kolbottnar, det vill säga rester efter kolmilor. Träkolet kunde före järnvägarnas tid inte transporteras några längre sträckor då det lätt går sönder.

Masugnen var den centrala anläggningen vid hyttan och runtom fanns upplag och rostningsplatser för malm, kolhus, smedja och andra ekonomibyggnader. Slaggvarpen vid hyttorna kunde med tiden anta ansevärd proportioner. Det är vanligt att slaggen har använts som vägfyllnad och liknande i närområdet. Av slaggen kunde också byggnadsmaterial tillverkas.

Området mellan Mariedamm och Jakobshyttan

Området sträcker sig från Skeppsjöns norra del till Jakobshyttan via Åskedalen och Norra Lyckorna. I den södra delen passeras gränsen mellan Närke och Östergötland. En stor del av sträckan ligger utmed Skeppsjön. Mariedammsförkastningen är tydlig i den norra delen och sedan ansluter sprickdalen som fortsätter in i Östergötland. Landskapet är skogbeväxt och i stora delar kraftigt kuperat samt saknar stående bebyggelse. Passagen av Skeppsjön är ett av de vackraste partierna utmed befintlig järnvägssträcka. Utmed sjöns västra sida löper sträckvis en äldre brukningsväg som visar på att det här fanns en kommunikationsled redan innan järnvägen anlades.

Kulturhistoriskt värde. Området har *högt värde för kulturmiljön*.

Sammanfattning. Utmed sträckan finns det rikligt med komponenter som anknyter till bergsbruket. Rönjningsrösen och bebyggelse lämningar ger en bild av tidigare delvis intensivt brukade partier. Den förhistoriska miljön företräds av gravar, främst Åskedalsröset. Åskedalen fungerar som en symbol för området.

Bebyggelse och markanvändning

Området saknar idag stående bebyggelse och skogen har återtagit mycket av tidigare bruten mark.

Kulturlämningar

Området uppvisar en rik kulturmiljö med stort tidsdjup. Den präglas av komponenter med anknytning till bergsbruket, här främst kolbottnar samt gruvom-

råden och enstaka gruvhål. En framträdande roll intar också fossil åker, huvudsakligen genom ett stort antal rönjningsrösen. Ett av områdena med rönjningsrösen sträcker sig cirka 1,3 kilometer på längden och visar att betydande delar av landskapet tidigare odlats/betats. Rösena återfinns både på flack mark och i kraftigt kuperade partier. Till detta ska läggas rester av bebyggelse, exempelvis Berget, Flaxstenabråten och Åskedalen. Det historiska kartmaterialet visar att några av platserna åtminstone varit bebyggda från senare delen av 1700-talet och de har successivt övergetts under 1900-talet. Äldre vägnät, brukningsväg, syns bland annat utmed den västra kanten av Skeppsjön och visar på en etablerad kommunikationsled redan innan järnvägen byggdes. Mycket av lämningarna i landskapet bör placeras i efterreformatorisk tid, men det kan finnas såväl äldre som yngre inslag. Till den förhistoriska miljön hör några gravar som ligger nära Bergagölen.

Åskedalen, i slutet av 1700-talet benämnt *Åkerdalen*, är den miljö som får symbolisera området. Mycket av det som ovan nämnts kan studeras här. Terrängen är präglad av tydliga isälvsformationer som åkrar och ängar delvis har fått anpassas efter. Platsens betydelse förstärks av Åskedalsröset, en grav från brons- eller järnåldern. Området har högt värde för kulturmiljön.

Norra Lyckorna, i gränsområdet mellan Närke och Östergötland, utgör en fortsättning av miljön sett från Åskedalen. Även här finns fossil åker som vittnar om odling under äldre tider.

En plats med traditionsbundet namn är Mördarekullen som ligger där befintlig järnväg och landsväg strålar samman. Här har det tidigare också funnits en banvaktstuga.

Kulturmiljön Åskedalen – Sträckan mellan Mariedamm och Norra Lyckorna. Åskedalsröset, en grav från brons- eller järnåldern, skymts idag av skog. Foto: Olof Pettersson.

Berörda utredningsalternativ: 0, 5, 5-öst och 6

Utpekad kulturmiljö i miljökonsekvensbeskrivningen

- Äskedalen–Sträckan mellan Mariedamm och Norra Lyckorna (Nollalternativ, UA5 och 5-öst),
högt värde för kulturmiljön

Äskedalen–sträckan mellan Mariedamm och Norra Lyckorna		Kommentarer
Bruksvärde	X	Området är obebott och ödsligt samt delvis präglat av ett relativt omfattande skogsbruk
Kunskapsvärde	X	Stort tidsdjup inom historisk tid relaterat till bergsbruk samt jordbruk, nedslag i brons-/järnåldern genom bland annat Äskedalsröset
Upplevelsevärde	X	Storslaget skogslandskap med riklig och lättillgänglig kulturmiljö

Gravfält

Gravfält är en förhistorisk miljö som innehåller fem eller fler närliggande gravar. De gravfält vi ser idag är vanligen från järn- eller bronsåldern. Gravformerna varierar såsom; domarringar, högar, resta stenar, rösen, skeppssättningar, stensättningar och treudrar. På gravfälten finns det ofta en blandning mellan anspråkslösa konstruktioner till mer monumentala anläggningar. Gravfälten indikerar att platserna till och från hyst en mer permanent befolkning.

Jakobshyttan

Området berör avsnittet kring Jakobshyttan som omgärdas av skogsterräng, delvis kraftigt kuperad. Närmast gården finns hagar och ängar samt skogsplanterad före detta jordbruksmark.

Kulturhistoriskt värde. Området har sammantaget *högt värde för kulturmiljön*, medan bebyggelsen har *värde för kulturmiljön*.

Sammanfattning. En bebyggd och delvis brukad miljö som anknyter dels till bergsbruket genom en förmodad hyttplats, dels till en under järnåldern bebodd plats indikerad av ett gravfält.

Bebyggelse och markanvändning

Kring själva gården, som ligger väster om befintligt järnvägsspår, finns lämningar efter byggnader från efterreformatorisk tid. Idag är det en mindre jordbruksfastighet med byggnader från slutet av 1800-talet–början av 1900-talet. Närmast gården består landskapet delvis av öppen betesmark, men det syns också äldre åkerytor som idag är skogsplanterade.

Jakobshyttan ligger numer delvis isolerad genom att vägförbindelsen österut mot landsvägen Mariedamm–Godegård är bruten av befintlig järnväg. För att nå landsvägen krävs lång färd på småvägar norrut till Mariedamm eller söderut till Anderstorp.

Kulturmiljön Jakobshyttan. Ett litet järnåldersgravfält med bland annat en domarring och resta stenar som ligger nära befintlig järnväg, vilken skymtar i bakgrunden. Foto: Olof Pettersson.

Kulturlämningar

Redan namnet Jakobshyttan ger en fingervisning om platsens kulturmiljö, men flera tidsskikt är representerade. Förutom bergsbrukets lämningar finns det rester av bebyggelse från efterreformatorisk tid. Var själva hyttan legat är inte känt, men förmodligen utmed Stenbäcken som passerar nära gården. Den rikliga förekomsten av masugnsslagg indikerar verksamheten. Strax intill järnvägen ligger en offerkälla med det passande namnet *Bankällan*. När den ren-sats ur har det påträffats mynt från 1600-talet, men det säger ingenting om källans ålder.

Ett litet järnåldersgravfält med bland annat en domarring och resta stenar finns öster om järnvägen, några hundra meter från gården. Gravfältet har delvis efterundersökts arkeologiskt på grund av skadegörelse (Hörfors 1996). Gravfältet kan förmodligen kopplas till en bosättning. Platsen är delvis omgiven av fossil åker som vittnar om ett tidigare odlat landskap. Gravfält är en ovanlig typ av fornlämning i den här bygden där järnålderns gravar annars utgörs av enstaka stensättningar. Indikationer, i form av stenredskap, finns också för att terrängen nyttjats under stenåldern.

Berörda utredningsalternativ: 0, 5, 5-öst och 6

Uttekad kulturmiljö i miljökonsekvensbeskrivningen

- Jakobshyttan (Nollalternativ, UA5, 5-öst och 6),
högt värde för kulturmiljön

Jakobshyttan		Kommentarer
Bruksvärde	X	Bebodd fastighet med lantbruk där markerna delvis hålls öppna genom bete
Kunskapsvärde	X	Högt kunskapsvärde genom en mångfald av komponenter från olika tidsperioder och med särskild betoning på järnåldersgravfältet. Bergsbruket har också haft betydelse för Jakobshyttan och det finns indikationer på att en masugn legat i området
Upplevelsevärde	X	Svårtillgänglig kulturmiljö med ett för regionen unikt järnåldersgravfält

Området mellan Jakobshyttan och Godegård

Området sträcker sig från Fiskgölen söder om Jakobshyttan ned genom sprickdalen med sina många gölar till Godegård. I anslutning till Dammen finns på ömse sidor av befintlig järnväg en bebyggelsemiljö från det förra sekelskiftet, men för övrigt är området ödligt och i det närmaste totalt dominerat av kuperad och skogsbeväxt terräng. Landsvägen slingrar sig fram på behörigt avstånd från befintlig järnväg, inledningsvis på den östra sidan för att sedan korsa spåret och fort-

sätta väster därom. En äldre vägsträckning, numer lokalt benämnd Ridvägen, följer utmed östra sidan av järnvägen mellan Dammen och Godegård.

Kulturhistoriskt värde. Dammen och Gullhög har värde för kulturmiljön.

Sammanfattning. Bebyggelsemiljö vid Dammen och Gullhög. I övrigt mycket sparsam kulturmiljö. Den knapphändiga kulturmiljön i sprickdalen visar på att området är och har varit svårtillgängligt.

Bebyggelse och markanvändning

Bebyggelsen längs denna del av studerat sträcka är generellt gles och utgörs främst av mindre gårdar och torp med byggnader från senare delen av 1800-talet–första hälften av 1900-talet. Delar av bebyggelsen är ombyggd och moderniserad medan en del är betydligt mer orörd.

Området vid Jakobshyttans grustag är att likna vid ett fult sår i landskapet. Det ligger dolt från landsvägen men öppet från järnvägen. Täkten är delvis igenväxande och dominerad av anläggningar för kraftförsörjning samt ett tömt lokskjul.

Strax väster om studerat område ligger Skrumpe-torp. Det är en gruvmiljö som är medtagen i kulturminnesprogrammet för Östergötlands län (EKMO57). Motala kommun bedömer det som en kulturmiljö i arbetsmaterialet för sin översiktsplan (K04:8). Gruvdriften lades ned vid slutet av 1800-talet, dock återupptagen en kort period under 1930-talet. Miljön består av tre bostadshus från tidigt och sent 1800-tal.

På ömse sidor om järnvägen vid sjön Dammen finns en mindre bebyggelsemiljö med byggnader från slutet av 1800-talet–början av 1900-talet. Särskilt bebyggelsen på järnvägens östra sida har ett vackert läge med utsikt över sjön. Ett av husen här har tidigare varit missionshus. I Dammens sydligaste del finns en dammvall från 1700- och 1800-talen som tillhört sågverket i Äspe. Här har även funnits ett snickeri. Bebyggelsemiljöns värde förstärks genom den tidig-industriella verksamheten. Öster om Dammen, i utkant av studerat område, ligger de mindre gårdsfastigheterna Äspe och Lilla Äspe med byggnader från tiden kring sekelskiftet 1900. Terrängen utgörs av en skogsbeväxt kraftig brant ned mot Dammen och där det i den övre delen finns fossil åker. På 1800-talets häradskarta är Lilla Äspe markerat som ett jordtorp med omgivande odlade ytor. Äldsta urkund för Äspe går tillbaka till senmedeltid.

Gullhög är medtaget i kulturminnesprogrammet för Östergötlands län. Det är en enhetlig mindre mangård med panelad, faluröd enkelstuga i två våningar, timrade bodar, stenkällare samt ensmedja (EKMO55). Den senare ska ha varit den sista liesmedjan i Godegård.

Kulturmiljön Dammen. I Dammens sydligaste del finns en dammvall från 1700- och 1800-talen som tillhört sågverket i Äspe. Foto: Olof Pettersson.

Silverdalen och Unnamon är två fastigheter på västra sidan av befintligt spår. Gårdarna återfinns även på 1800-talets härads-karta som visar att anslutande områden utgjordes av åkermark som numera till största del är skogbeväxta.

Kulturlämningar

Sträckan uppvisar en mycket sparsam kulturmiljö av historisk karaktär. Gullhög är en plats som bör framhållas. Förutom den ovan nämnda bebyggelsen finns en hög som sannolikt är en naturbildning. Högen är sägenomspunnen och har flera benämningar, såsom "Gullhögs kulle", "Gunillas hög" eller "Gudingshög". Enligt gammal tradition finns två teorier om högens ursprung – antingen är en "småkonung Guding" begravd i högen (Nordenskjöld 1874:85), eller en "förnäm fru från hedniska tiden" (Grill 1866:7). Inget talar dock för att det är en grav från förhistorisk tid. I övrigt kan nämnas enstaka inslag av komponenter med anknytning till bergsbruket samt rester av bebyggelse. Vid Sandstorp tangeras ett odlingslandskap (Höka) med såväl natur- som kulturvärden (TUVA).

Kulturhistoriskt värdefulla byggnader/miljöer enligt kommunala och regionala inventeringar/program

I arbetsmaterialet från Motala kommun samt i kulturminnesprogrammet för Östergötlands län

- Gullhög, en enhetlig mindre mangård med bland annat timrade bodar och smedja (EKMO55)
- Skruppetorp, gruvmiljö med bebyggelse från tidigt och sent 1800-tal (K04:8 och EKMO57)

Berörda utredningsalternativ: 0, 5 och 5-öst

Uttekad kulturmiljö i miljökonsekvensbeskrivningen

- Dammen (Nollalternativ, UA5 och 5-öst), värde för kulturmiljön

Dammen		Kommentarer
Bruksvärde	X	Bebodda fastigheter, övergiven industri
Kunskapsvärde	X	Tidigindustriell verksamhet med sågverk och snickeri
Upplevelsevärde	X	Bebyggelse med vackert läge